

ԲՀԻԾՄԱՅԻ ԲԱՐԴՈՒՅԹ

(Էսան)

Սույն հետազոտությունը բխում է հեղինակի «ԷՌԻԹ-ՅՈՒՆ» ուսմունքից, որը 700 էջ ծավալով և 1000 օրինակ տպարանակով լույս կտեսնի Եղեռնի 80 ամյակի առիվ: «Բիշմայի բարդույթը» իր այս ձևակերպմամբ հոգերանուրյան ու փիլիսոփայուրյան մեջ բացահայտվում է առաջին անգամ և ստորև հրապարակվում նոյնական առաջին անգամ: Ծանոթ չինելով ամբողջական ուսմունքին, էսսեի որոշ հասկացությունները թերևս ունաց բվամ դժվարամատչելի, որմ այսուհամերժ չի խանգարում արծարծվող խնդրականի ընդհանուր ընկալմանը:

Հոգերանական բոլոր երևույթներն ել ունեն իրենց գրական նախատիպը, զի բոլոր գրողներն ել ինչ-որ շափով հոգերաններ ու իմաստասերներ են՝ համապատասխան իրենց տաղանդի ու խորաքափանցության: Այդ նախատիպների ու նրանց կյանքային դրսնորումների վերլուծումներով ել բացահայտվում ու սահմանվում են մարդու ներաշխարհի օրինաչափությունները (ինչպես Զ. Ֆրույի «Էղիայի բարդույթը» կոսկեց և սահմանվեց ըստ Սոֆոլկեսի «Էղիայ արքա» ողբերգության), իսկ վերջիններովս ել սրբազնում է մարդկային ճանաչողությունը, ձևավորվում նոր աշխարհայացք և զարգանում են իմաստափրական ուսմունքները: Մեր նյութի պարագայում զրական նախատիպ է ընդունված համամարդկային կորողներից մեկի՝ հեղկական խիստ խորախորհուրդ «Մահաքարատայի» բովանդակության հետ:

Միևնույն ծագումով, պանդավաններ և կառուավաններ կոչված արքայազն հորեղորորդինների միջև հակամարտությունը նախ սկսվում է վերջիններիս նախանձով՝ առավել քաջակորով ու ազնիվ պանդավա

եղբայրների նկատմամբ: Այդ հականարտությունը վերածվում է քշնամանքի, զառախաղում կառուավաների լոկ մեկ խարդախության պատճռով, որում պանդավաները կորցնում են իրենց բաժին իշխանության իրավունքն ու 13 տարով արտարափում մրին անտառները: Այդ ժամանակից ետ, կառուավաների կույր հայր ու կամագորկ արքայի անարդարությունը և կառուավաների նոր խանդավանքները հանգեցնում են անխուսափելի մի ճակատամարտի, որի մեջ երկու անզիջում բանակների կյավելով ներգրավվում են ողջ Հնդկաստանը ու անգամ աստվածները: Պանդավաների և կառուավաների ընդհանուր պապ Բիհիշման հանգանքների քերումով հայտնվել է կառուավաների բանակում, բայց պանդավաներին խոստանում է օգնել զոնի խորհուրդներով: Բիհիշման զերառարինության մարմնացումն է, մարտականորեն գերիզոր ու անմահ, զի իր արժեքների համար աստվածների կողմից արժանացել է իր մահվան օրն ընտրելու բացառիկ մենաշնորհին: Արյունահեռ և օրեր տևող այդ ոլլերգական ճակատամարտում Բիհիշման հասկերի պես կոտորում է պանդավաների ռազմիկներին: Այն աստիճան, որ պանդավաները նախ որոշում են լրել մարտադաշտը, ապա Ջրիշնայի հորդորանքով մի գիշեր դիմում իրենց պապին, խնդրելով բացել իր զորության ու անմահության զաղտնիքը: Պարզվում է, որ Բիհիշմայի զերզորությունն իր զերազնվորյան մեջ է, և հենց այդ հանգամանքով՝ հավատարիմ իր խոստումն, վեհանձն Բիհիշման բացում է նաև իր մահվան զաղտնիքը: Եթե Բիհիշման նկատում է անքարոյական կամ խղճահարույց որևէ մի նշան՝ ինչպես ահարեկված կամ զինարափ մի հակառակորդ, նիմունար որդու հայր (ըստ արիական ավանդության՝ այդ ինքնըստինքյան դժբախտություն եր համարվում) կամ քոյլ մի կին ռազմիկի կողքին, ապա կախվում են Բիհիշմայի ծեռքերը, ընկնում գենքը և անգամ հոգեսկես զինարափ Բիհիշման դառնում է խոցելի՝ նոյնիսկ սովորական մահկանացուների համար, երբ այլ պարագաներում նրա դեմ անզոր էր անգամ ամենակարող ու զերագույն աստված Ինդրան: Այսքանից հետո, շարունակելով իր ասպետական վեհանձնությունները, Բիհիշման պանդավաներին խորհուրդ է տալիս հաջորդ ճակատամարտում իրեն ներկայացնել ոնն Շիկհանդինու, որը ծնվել էր աղջիկ, սակայն զործարքի մեջ մտնելով մի յակշա-կիսաստծոն հետ փոխանակել էր իր սեռը և դարձել հերոս մի տղամարդ՝ մինչդեռ որպես տիեզերակարգի խախտում, այդ անընդունելի ու զարդելի էր Բիհիշմայի համար: Հաջորդ օրը՝ Շիկհանդինի վիճաց, հիրավի կախվում են Բիհիշմայի ծեռքերը, Շիկհանդինի թիկունքից տառչին մահացու նետը նա ստանում է իր ռոռ Արժունայից, իսկ հաջորդ նետատարափից հետո Բիհիշման խոցվում է այնքան, որ վայր ընկնելով չի դիպչում հոդին՝ այլ մնում է ցցված բյոր նետերի վրա: Թեև մահացու

վիրավոր, Ըհիշման որոշում է հետաձգել իր մահը մինչև երեկո: Երբկանածութին նրա շուրջն են հավաքվում երդյալ քշնամի բոլոր բոռները: Նոյն Արժունան հոդին ուղղված նոր մի նետահարուրյանք բարձ է հյուսում պաշտելի պասպի զյսատակին ու մեռնող օրիւ շատոգոյն երկնքի տակ Ըհիշման մասնկուց իր խև դաստիարակած բոռներին հալուրուց է, իր վերջին պատգամը՝ դադարեցնել այս անհմաստ ու ճահասիցու ճարաբ և արդարամտորեն հաշտվել վասն բարու ու եղբայրուրյան, հակառակ դեպքուն ապարայուն պիտի կործանվեն բոլորը՝ ինչպես ինքը, այրիացներով ողջ Հնդկաստանը (այդ իրողորյունը նկարագրված է «Մահարհարատայի» առանձին մի գրքում «Այրիների ոլոր» խարագում): Պատգամի հետ ափանդերով իր հոգին՝ Ըհիշման բարիում է բացառիկ հուզիչ մի ճշնորուսում:

Այսուհանդերձ շանսալով վեհ Ըհիշմայի պատգամը և ենրարկվելով արյեն խխառ բարրորդած իրենց կրթերին, հաջորդ օրը պանդախաներն ու կատարավաները վերսկսում են անկանոնի ճակատամարտը: Ի վերջո կատարավաները պարտվում են և սպանվում, սակայն նրանց ճակապուրծ մի խոճք ուսգմիկներ, վրեժխնդրուրյան ոխու գործում են մի նոր խարդարայրյուն և, զիշերով հարձակվելով հոգեսպատ հակառակորդի վրա, կոտորում են բոլորին, բացի այդժամ ճամբարից բացակա պանդախա եղբայրներից: «Կանացած ողբացյալ իրականուրյանից, նրանք երաժարված են համատարած սպանդով ծեռոք թերիած իրենց օրինական իշխանուրյունից և բարձրանում սրբազն Հիմադրյան լեռների, հանձննվելու համար խորիթածարյան ու վերին ոգեղինուրյան որոնումներին՝ գզուշանալով ճարդիկուրյանը սպասող ՅԵ «աև» դարերի ու ահազնալի այրասերվածուրյունների ճասին...

Ահա, Ըհիշմայի հոգերանական այդ երևոյթն էլ մենք անվանել ենք «Ըհիշմայի բարիուրյու»: Այն, ինչը հանդիսանում էր նրա գորարյան եփերը, որոշակի հանգամանքներում հակառածվում և դասնում է իր խև անզորուրյանը: Այս երևոյթի այլ մեկ տարրեկանուով, ուժի տկարուրյունը իննոց այլ ուժի մեջ է և ընդհակառակը՝ բացյալ տկարուրյունը որոշակի հանգամանքներում կարող է հակառածվել ուժի, ինչպես ծայրահեղ փախո՞ մեծ արիուրյան:

Բացելով իր մահվան գաղտնիքը՝ Ըհիշման զյտակցված գնում է անձնազոհուրյան՝ ինչպես Քրիստոսը, զոհաքերելով իր նյուրական ճարմինը, վասն Ռոզ հաղբանակի ու մահկանացուների սրափման: Խոկ իր հոգեկան «գարշապարի» բացահայտմամբ Ըհիշման խոստովանում է իր անզորուրյունը փորբողուրյունների (այսինքն «շարիքի») հանդեպ՝ ինչպես նորից Քրիստոսը, որը նույնպես անզոր զտնից ամրոխային տխմա-

բուրյան ու գերիշխող անքարոյականության առջև: Այդ «չարի» ժամանակավոր հաղթանակն է «քարո» նկատմամբ: Այս հանգամանքը բազմից արձարծվել է տարրեր հավատամբներուն, գրական երկերում և դրսերվել մարդկային ողջ պատմության մեջ: Ժամանակավոր, զի թեև Քիչման չկարողացավ կասեցնել անհմատ արյունահեղությունը ո՛չ մինչ այդ ու ո՛չ էլ ընթացրում, այսուհանդերձ օժանդակեց թե՝ պանդավաների և թե՝ ողջ Հնդկաստանի հոգևոր հասունացմանը (ավելի ոչ, 2-3-րդ դդ. Հնդկաստանի ճանաչեց բարյա-քանական մեծ վերելք՝ մանավանդ Աշոկա արքայի օրոր), ինչպես բրիստոնեությունը վերափոխեց ողջ աշխարհը հետագա հազարամյակներում:

«Քիչմանի բարդույթով» թիշ թե շատ օժտված են բոլոր մահկանացուները, և որքան զիտակից ու առարինի է անձը՝ այդքան այն սուր է դրսերվում: Քարիդրացիական հարաբերություններում նման անձը հաճախ ինքն է անհարմար զգում զրուցակցի պարզամտությունից կամ կոսիելով նրա սրող նկրտումները թե հոգեկան «անշառ» արատները, ամաչում է նրա փոխարեն և բաքցնում հայացքը, իր խոճահարությունը թե խորշանքն ակամա շնատնելու ու դիմացինին չվիրավորելու համար: Խսկ այդ ո՞վ հոգեպես չի ընկճվում հրապարակայնորեն բույլ տրված որեւ լվոտի արարքից, այդ ո՞ւմ թենքը չեն կախվել իր թե այլոց նկատմամբ զործադրված ստորություններից, այդ ո՞ր բարեկիրք անձը չի զգացել իր անզորությունը որեւ գոնիիկի նկատմամբ կամ այդ ո՞ր խելացին չի զինարավիվել իր զրուցակցի տխմարությունից: Նման պարագաներում բարյական անձը ջանում է բույլ շտալ չարության ու վրեժի ծնունդն իր հոգու մեջ, չիջնել տվյալ թշվառի թե ցածրորակ միջավայրի մակարդակին, մնալ քաղաքավարության ու ողջամտության սահմաններում և հեռանալ՝ չընդունելով հակառակորդի թելադրած «ասոր զենքերը» կամ ընդունել «մենամարտը» որպես անխուսափելի մի փորձանք: Երկու դեպքերում էլ այդ նորից «չարի» այս կամ այն չափով հաղթանակ է՝ առավել ևս, եթե մնում է անպատճի: Զի եթե իմաստունի թե առարինու զորությունն իր հոգեկան որակների մեջ է, ապա տխմարի առավելությունը հենց իր տխմարությունն է, գոնիիկի առավելությունը՝ իր գոնիկությունը, խարերայի առավելությունը՝ իր խորամանելությունը, ինչպես գազանի զորությունը հենց նրա գազանության մեջ է: Սակայն բոլոր դեպքերում այդ հանգամանքային զերազանցությունները թխում են հենց տկարությունները: Հայտնի է, որ տկարությունը, տխմարությունն ու տմարդությունը փոխադրված պատճեն է զործի են դրվում ստորություններն ու վայրագությունները: Հայտնի է, որ տկարությունը, տխմարությունն ու տմարդությունը փոխադրված պատճեն է զերազանցություններից: Իմաստունը խարդախելու ան-

ԱՐԺԵՔ - ԱՐԺԵԳԻՆ

Բառերը գաղափարների յուրօրինակ բղրադրամներ են, դրանց պես ենթակա մանրեցման ու մաշեցման, գեղձման ու սպեկուլյացիայի, արժեքափոխման կամ արժեզրկման:

Այդ է նաև հենց «արժեք» բառի պարագան: Նրա հիմքում ընկած է երթեմնի արևապաշտուրյան *արգ-արեզ* սրբազն արմատը, որից տարբեր եղուկումներով սերվում են արծ (հուն. «արգոս»-փայլուն, սպիտակափայլ), արծարծ (վառ, եռանդուն), արծար (երթեմնի «սրբազն մետաղ»), արգափանի (թերթի), զործ (հուն. ήπιανήχρον «էրգ»-էներգիա), հերիք (հուն. «արթի»-բավականանալ), հարգ-հարգանք, լատ. *argutus*-իմաստուն, արժանիք, արժանիքույն (համապատասխան էր էռոյանը), արժան (վայելուց, մատչելի, իրավունք և արդարություն), արժանապատվորյուն և դրական այլ հասկացություններ. ինչպես նաև հնդկական դիցասպետ Արժունա (քառացի՝ փայլուն, լուսավոր) անունը: Այս բոլորի մեջ արծագանքում են մեր արիածին նախնյաց աշխարհայացքային սկզբունքները, բարբերն ու բարոյական չափանիշները՝ կապված աշխատանքի, բնության շռայլության, մարդկային երախտագիտության, ոգեղինության, երևոյների գնահատման ու արդարության իրենց պատկերացումների հետ: Դրանցից էլ ծնվում էին բառերը ու կազմվում նրանց բառապաշարը:

Մեր ժամանակներում «արժեք» հասկացությունը վերահմաստավորվել է, նշանակելով՝ արժեզին (դրամական միավորների չափով), այրանքի մեջ իրայնացած աշխատանք (չհաշված վերավաճառման շահույթը), դրական հատկություն, կարեորություն, նշանակություն, մնայուն գործ կամ ավանդ, բանկազին որևէ բան, ունեցվածք: Մինչ «արժան»-ը վերածվելով «էժան»-ի ձեռք է թերել «անպետք, հասարակ» փոխարերական իմաստը, իսկ «արծար»-ը դարձել ընշասիրության, ազահության և

դավաճանության խորիրդանիշ: Ընականարար գրական այս բնորոշումները դեռ քնավ չեն արտահայտում կեցության մեջ գործածական արժեքների իրական արժողությունն ու արժեզները, ինչպես նաև չեն հուշում տվյալ հասարակության մեջ արժեքների հարաբերություններն ու բարյական սկզբոնքները՝ ինչպես նաև պարագայում: Այսուհանդերձ նշյալ բնորոշումները ուրվագծում են արդի իրականության մեջ գերակշռող արժեքարանական հակումները: Այս, փոխվել են ժամանակները, և ժամանակի հետ փոխվել են նաև թե «արժեք» բառի իմաստները և թե արժեքների շափանիշները: Եթե անցյալում արժեք հասկացությունն ուներ հիմնականում կենսական և հոգե-բարոյական բնույթ՝ սրբազնեցման երանգավորումներով, ապա այսօր այն առավելաբար նյութական է, ուղղունայի, տնտեսա-հասարակական կամ, վերջին բնորոշումներով՝ «շուկայական»:

Այսպես թե այնպես, բազմիմաստ «արժեք» հին ու նոր հասկացությունների հիմքում ընկած է նոյն էությունը՝ «որևէ պահանջ բավարարող անհրաժեշտություն» առումով, որն էլ հենց բնորոշում է առարկաների թե երևույթների արժեքը: Արժեքների այժմնական վերաբիմաստավորումներն էլ ըլսում են հենց այդ պահանջների վերափոխություններից: Եվ որքան էլ նոյն անհատի, տարբեր համայնքների թե հասարակական շերտերի պահանջները բազմապիսի են ու հարափոխին, այսուհանդերձ բոլոր արժեքները խմբավորվում են հետևյալ հիմնական նշանակություններով:

ԲՆԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔՆԵՐԸ: Որպես այդպիսից ներկայանում են կենսական առաջին անհրաժեշտության պայմաններն ու պահանջները և դրանց բավարարմանն ուղեկցող դրական գգացմունքները: Առաջին պարագայում այդ սննդառությունն է, սերնդ-արտադրությունը, կենսատարածքը, տեսակի ինքնապահպանությունը, առողջությունը, մի խոսքով՝ կյանքը իր կենսարանական կարիքներով, երկրորդ դեպքում՝ հաճույքները, կենսական գրգիռներն ու հույզերը, բարեզգացողությունը, գեղեցկությունը, ապահովությունը, բնաշխարի վայերն ու գոյության բերկրանքը: Այս արժեքներն առատորեն և անվճար բաշխում է Մայր Բնությունը՝ թեև նրանց ձեռքբերման համար անհրաժեշտ է որոշակի ֆիզիկական աշխատանք և բնորոշիննան գգայունակություն: Կենդանիների հանար գգայական արժեքները երկրորդական են՝ նրանց հոգևոր թերզարգացածության պատճառով:

ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔՆԵՐԸ: Բարձրագույն գոյությանն անհրաժեշտ և հոգևոր վերին պահանջները բավարարող անյութական էություններ, ինչպես՝ ճանաշողությունը, ճշմարտությունը, ձիրքերն ու տաղանդը, ազատությունը, առարինությունները, կամքն ու հավատը, սերն ու նպատակայնությունը, ոգեղինությունն ու խճատությունը: Մի խոսքով